

Kik a kijelölt, szöveg nélküli filmkockák tömegjeleneteinek szereplői? (Petőfi S.: János vitéz)

A vetélkedőn használati eszközök és segédletek: diaflex, diavetítő, írásvetítő, lemezjátszó, könyvsorozat – emblémák, reprodukciós képek, írók – költők képei.

Az elért összetett pontszám (zsűri) szerint évfolyamonként 1–1 tanulócsoport egyéni könyvjutalomban részesült. A tanulók az előre kikészített jutalomkönyvekből a helyezések sorrendjében választhattak.

A vetélkedők évről évre változatos időtöltést, élményt jelentettek a tanulók számára, így méltán került iskolánkban a hagyományteremtő rendezvények közé.

DR. BENE KÁLMÁN
Szeged

József Attila: Reménytelenül

I.

József Attilának ez a verse az új nyolcadik osztályos tanterv kiegészítő anyagának része, a tankönyv szöveggyűjteményében található. A vers feldolgozása tehát órán nem kötelező, bemutatjuk a Nyár és a Favágó című versek párhuzamos eleménél, mint szöveges illusztrációt, vagy a két vers elemzésének előkészítéseként értékelhetjük néhány szóban, esetleg el is hagyhatjuk. De a tanári szabadság lehetővé teszi azt is, hogy külön órát szenteljünk ennek a tizenkét sornak. Nagyon fontos, József Attila költészetében meghatározó szerepet játszó vers a Reménytelenül – így mindenképpen érdemes alaposabban megismertetnünk a tanulókkal. Ha nem a tanórán, az irodalmi szakkörön vagy a fakultatív foglalkozáson.

A költemény alapos, „tüzetes” vizsgálatához kívánunk segítséget nyújtani az itt következő verselemzés közreadásával. A vers megközelítésének számtalan módja lehetséges. Ez a verselemzés leginkább a francia iskolai gyakorlat módszeréhez, a szövegmagyarázathoz (explication de textes) hasonlítható. Fodor István tanulmánya¹ a következőkben jelöli meg a módszer mai alkalmazásának módját:

1. A mű keletkezésének bemutatása, elhelyezése az író életművében.
2. A mű felolvasása.
3. A szöveg alapvető problémájának, sajátosságának tömör megjelölése.
4. A szerkezet elemeinek, a mű felépítésének megállapítása.
5. A szöveg részletes elemzése sorról sorra, szóról szóra, minden nyelvtani, tartalmi, formai, stiláris kérdés együttes elemzése, a megfelelő mondat, illetve szó tárgyalásakor. A szöveget az elemzőnek át kell élnie, elsősorban az értelem, de az érzelem, a képzelet és az érzések síkján is.
6. Szintézis, általában a szöveg irodalomtörténeti jelentőségének megjelölése.“

¹ Fodor István: A francia Explication de textes-ről – in. Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány irányzatairól, Ak. Kiadó, Bp. 1970. – 360. l.

A Reménytelenül az 1933-as esztendőben született. A nagy József Attila-versek korában, akkor, amikor a Téli éjszaka, A város peremén, az Elégia és az Óda. Így ezek mellett a korzakkalkotó nagy művek mellett igen gyakran esik szó a Reménytelenül-ről is a különböző tanulmányokban.

A költemény szorosan kapcsolódik témájában, mondanivalójában ezekhez a nagy versekhez, de sokkal személyesebb, és a Téli éjszakánál, az Elégiánál is pesszimistább, „reménytelenebb”. Végkicsengése a költő utolsó éveinek hangulatát vetíti előre – formai tökéletessége, szívszorító szépsége viszont a Tiszta szívvel korszakát juttatja eszünkbe. Jelentősége is talán éppen ebben rejlik: összeköti a húszas évek népi hangvételi líráját a külváros költészetével, a nagy „tájversekkel” és a későbbi „Nagyon fáj” típusú versekkel.

Mozgalmas volt ez az időszak a költő életében. Az 1932-es „Külvárosi éj” és az 1934-es „Medvetánc” kötet nem értékelt nagy teljesítményei, 1933-as nézeteltérései, majd megszakadó kapcsolata a kommunista párttal, a rendszeres pszichoanalitikus kezelések megkezdése jelzik ezt. Ekkor válik döntő jelentőségűvé költészetében Ady öröksége és Bartók hatása, ekkor mélyül el Freud munkásságában. Ez az idő, amikor a költő „Számot vet léte, adottságai, sajátos helyzete tényeivel: most tudatosul benne sorsa, s „okos fejével biccentve” vállalja a rászabott tragédiát.”²

Mielőtt belekezdénénk ennek a csodálatosan szép, teljes egészésként, tökéletes öntörvényű világként megjelenő költeménynek a vizsgálatába, álljon itt egyszer a teljes szöveg.

IRODALOM

- A *József Attila: Reménytelenül*
B Lassan, tűnődve
- 1 Az ember végül homokos,
 - 2 szomorú, vizes síkra ér.
 - 3 Szétnéz merengve és okos
 - 4 fejével biccent, nem remél.
-
- 5 Én is így próbálok csalás
 - 6 nélkül szétnézni könnyedén.
 - 7 Ezüstös fejszesuhanás
 - 8 játszik a nyárfa levelén.
-
- 9 A semmi ágán ül szívem,
 - 10 kis teste hangtalan vacog.
 - 11 Köréje gyűlnek szeliden
 - 12 s nézik, nézik a csillagok.

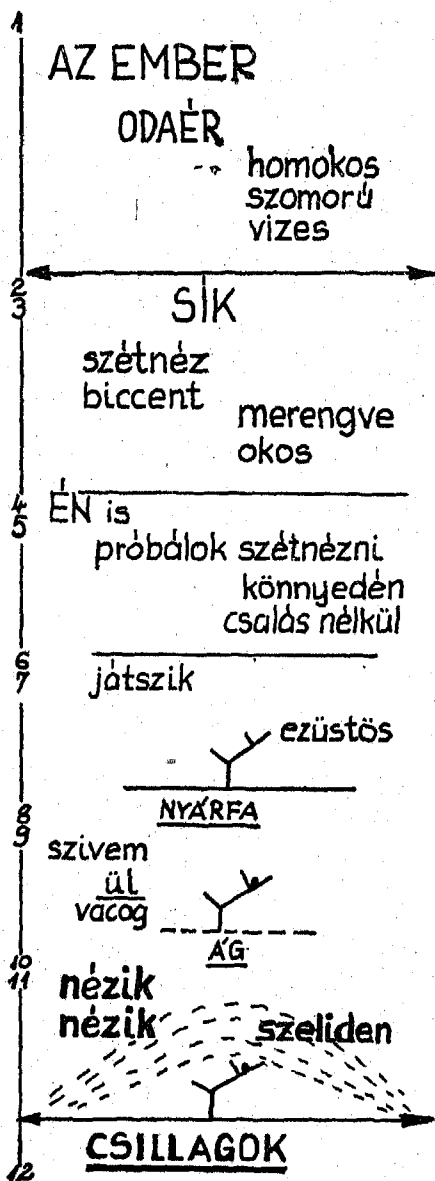
Megjegyzés: A továbbiakban, ha nem idézzük a verset, az itt megadott sorszámokkal, illetve betűjelzéssel utalunk a szövegre.

II.

A vers felépítése, kompozíciója a látványra, a képekre épül. A három versszak szigorú rendjére a vers terének és idejének összeszűkülése, zsugorodása, a mozgás fokozatos megszűnése, az általánostól a szubjektív én belépésén át a kikristályosított intenzív magányérzésig terjedő beszűkülés jellemző – majd mindez egy váratlan, robbanásszerű váltással a végtelenbe tágul a befejező két sorban.

Mindez csak így leírva tűnik kissé bonyolultnak – ha egy ábrán érzékeltetjük, minden sokkal egyszerűbbé válik. A vers kompozíciójának sémáját a kulcsszavak kiemelésével és az arányok érzékeltetésével kíséreltük meg bemutatni, az ábra elemeihez is fűzve némi magyarázatot.

² Balogh László: József Attila, Gondolat, Bp. 1979. – 157. l.

1. AZ EMBER (Valaki) lassú, folyamatos mozgással odaér hosszú, de véges időtartam alatt a homokos, szomorú, vizes síkra.
- 2.
3. Szétnéz (viszonylag hosszú, de az előzőnél lényegesen rövidebb idő alatt) és biccent (a nozgas leszűkült a helyváltoztatástól az egyetlen mozdulatig).
- 4.
5. ÉN is (nem Valaki) próbálok szétnézni (a cselekvésnek ez csak a kísérlete).
- 6.
7. A sivatag eltűnt látószögünkben, a kamera „ráközelít” a nyárfára. Itt nincs már látószatmozgás sem – a játszik itt tükröződik.
- 8.
9. SZÍVEM (nem Én) a semmi ágán ül és vacog. Az *ül* az (oda)ér-rel elindult mozgás megszűnése, a vacog, a biccent és a játszik 10. megfelelője.
11. A csillagok a sík, a nyárfa és a semmi ága zsugorodó körei után a végtelenbe tárgult teret jelentik. Az idő is, amelyre egy folyamatos „fogyás”, rövidülés volt jellemző, most hirtelen végtelenné, örökké változik.
- 12.

A Reménytelenül kompozíciójának sémája

Magyarázó jegyzetek

III.

Ezek a jegyzetek a költemény nyelvét, képeit és zenei eszközeit veszik számba. A jegyzetek előtt szereplő betűk és számok a vers címére és soraira utalnak.

A Hideg, diszsonáns, fakó, fáradt. Mennyire más, mint a sziklatömbszerű, bizakodó, diadalmos „rendületlenül”. Pedig az „R”, „E” és az „-ÜL” megegyezik, a magas hangrend is. A szó jelentése uralkodik zenei hangulata fölött.

B Zenei ritmusmegjelölés. Lento, andante. – A cím: három módhatározó. Még hat követi majd, az eddigi három szófaji -alakotani megoldást: (reménytelenül – hangtalanul, las-

san – könnyedén, szelíden, tűnődve – merengve) még két típus gazdagítja: névutós fő-
név (csalás nélkül) és határozószó (igy).

1 Hídeg látvány, hideg „E”-k és „I”-k zenéje, két monoton hármás dobszóval indítva
(homokos, szomorú). A B sor ritmusmegjelölését ez a jelzőhalmazos valószínűleg meg-
a legzenéjében. A „doboló” jelzők hatását nemcsak a hangalak monotonitása, de a jam-
bikus sorok „szabálytalansága” is erősíti – az első sor vége trocheus és piritichius kap-
csolata, a második sor piritichiuszal indul. Az „ember” általánosító, valamennyiünkre
érvényes, mint erre már a kompozíciónál utaltunk. A végül szó jelentése itt több, mint
2 befejezésül. (József Attila Végül című versének első változata a Verettetvén címet viseli.)
Ez a végül reményvesztettséget, halálvárást sugall.

A jelzőhalmazban a két konkrét jelző szimmetrikusan átöleli az elvont „szomo-
rú”-t. A szomorú sík melléknévi metaforánál lényegesen fontosabb a sík szimbolikus je-
lentése: ez a síkság egyszerre valóságos, kopár síkvidék és „lelki táj” is, a magány si-
vataga.

3 S végül figyeljük meg az egész mondat rendkívül lehangoló, tragikus hatását: mind-
annyian odaérünk egyszer. (Hiszen „Kit anya szült, az mind családiki végül” – írja később
József Attila.)

4 Az egyhangúság folytatódik, a ritmus talán még lassul is – hiszen itt jelzők helyett
három többtagú szerkezet halmozódik. A lassulást húzza alá az enjambement a harmadik
sor végén – és ennek a törésnek mond ellen az igen tiszta, tökéletes rím az első és
harmadik sor végén. Az okos szó hanghatása is ugyanaz, csak harmadára csökkent a
mélyhangú dobolás az első két sorhoz képest. Ezt ellensúlyozza az okos jelző hangsú-
lyossága, József Attila-s jelentősége. A *biccent* ige hangulata groteszk, bartóki zenét idéző
motívum már – lásd: biceg, döcög, döccen. A hangulatfestő szó hangulatfelidéző jelle-
géhez leginkább ez a groteszk zenei hatás járul hozzá. A *merengve* határozói igenév a
tűnődve variációja.

5 József Attila lírájának egyik jelentős erénye a szoborszerű plaszticitással megragadott,
kifejező emberi mozdulatok felidézése. Az Ódában a Tűnődő szobrát látjuk:

3 „... idesereglik, ami tovatúnt,
a fej lehajlik és lecsüng
a kéz.”

A Reménytelenül a

Beletörődést mintázza meg:

4 „Szétnéz merengve és okos
fejével biccent...”

5 Könnyedén – mondja a költő. Könnyed, az előző szakaszhoz képest szintelen, kap-
csoló rész, összekötő, átvezető futam zenében is, szövegben is. Az 5. sor vegyes hang-
rendje, a próbálók hétköznapi, szürke súlytalansága ezt látszik megerősíteni. De ez csak
a látszat. A versszak felütése, a megdöbbenő, rádöbbenő, felismerő éles sikoly, az *En is*
igy kétségbeesése megváltoztatja az összhatást.

A harmadik és negyedik sorral nemcsak a szétnéz ige infinitívuszi variánsa köti ösz-
sze ezt a két sort. A csalás / nélkül ugyanolyan éles enjambement, mint az okos / fejével
jelzős szerkezet – és ugyanúgy egy magas és egy mély hangrendű szót szakít szét a
költő, hogy aztán a hetedik sor végi rimmal egészen más módon összekösse.

6 A szövevény kiemelt hangsúlyos *én* egy új fejezet az *ember* után – a nyelvünkben
csak nyomatékos helyzetben kitett személyes névmás egyetlen szótagja a megdöbbenő fel-
ismerést közli: *én* is eljutottam erre a síkra. Az *én*: a költő, a magányos ember, az egyén.

7 A zene diadalmas kiteljesedése. A magas, penge-éles, csillogó hideg hangok foly-
tatódnak (vagy csak halljuk, amit látunk: az ezüstöt; a fejsze-élt?). Visszatérő motívum
a játszik. (Lásd: *biccent* – *jáccik*. Később: *vacog*.) Susogó titkok suhanása: ezüstös su-
hanás. Később: *semmi kis teste*. Egymásnak feszül a titkos, sejtelmes, bensőséges har-
monia és a fejsze-éles, halálosan hideg diszharmonia. És közben: játszik.

A zenéhez méltó a sorok képvilága. A fejsze csillogó fénye tükröződik (játszik) a
nyárfa levelén. Ez a felszín. A suhintó fejsze a halál szelét jelzi, a nyárfa az embert,
az emberi sorsot szimbolizálja. (József Attila cédrusai a nyírfák és a nyárfák.) A suhan
igéből a költő elvont fogalmat alkot (suhanás), majd a szókapcsolatból egy még meg-
foghatatlanabb, légiesebb összetett szót: fejszesuhanás. Az ezüstös jelző a suhanással szí-

nesztézia, a fejszeél csillogásával szemléletes jelző. De az ezüstös a nyárfa jelzője, tehát a jelzőátvetés, a metatézis stiláris mozzanata is felismerhető. („Ezüst derével ráz a nyír / egy szellőcskét. . .”)³

Ezüstös suhanás: ez a hideg ezüst szín jellemző az egész versre. A homokos: ezüstös, a vizes: ezüstös, a sík: ezüstös, a suhanás, a fejsze villanása: ezüstös, a fejsze színe ezüst, a nyárfa levelei ebben a fényben ezüstösek, mint némely impresszionista tájkép fényt, csillogást visszaadó foltjai, a semmi ága: dérrrel, zúzmarával bevont, jégkristályokkal teleszórt csillogó ág, vacog: azaz a hideg, deres, „ezüstszerű” világmindenségben fázik, s végül mindezt a csillagok ezüstös fénye világítja meg.

Szinte minden lényeges elhangzott már a 7-8. sornál. De a *hangtalan* zenéje, hangjai megérdemlik a külön figyelmet.

Milyen zene a Csend?

„Most tél van és csend és hó és halál.” – ez a csend fenséges, végleges, hangregisztere az élet ünnepeles szépségét zengő tisztán csengő szoprántól (tél) a komor, borzongató basszusig terjed (halál).

„Hallod-e csont a csöndet?”

Összekoccannak a molekulák.” – a csend itt ijesztően, groteszkül, „medvetáncosan” félelmetes.

„A semmi ágán ül szívem, kis teste hangtalan vacog.” – Ez a csend vibrál, vonaglik, retteg. Meztelen, csupasz, védtelen. De a legemberibb. A versekben a költő meghallja, átéli a külső világ csendjét. Itt az énen belül szólalt meg a csend: „...verseimben megjelent / emberi formában a csend.”

Milyen képeket fest alá a csend zenéje? A semmi ágán metafora a lírát a logikával azonosító költő telitalálata. Az absztrakció és a konkrétum azonosítása, a kép döbbenetes egyértelműsége a tragikumot erősíti meg: a nyárfa „természeti képe” (hiszen dairól van szó!) mögött felsejlik a József Attila-i „magános cédrus”. A semmi ágán kiteljesíti ezt az érzést: Csontváry fájának valami lélekbe szűrő, különös madárfej-ága van, József Attila fáján a végtelen űrben ül, vacog egy félig megdermedt énekesmadár. A szíve. A szív, amely metonikusan utal a költő kétségbeesett, reménytelen magányára. A szív vacog megszemélyesítés nyelvi leleménye a költő tragédiájának átérzését, megértését segíti. Fogam vacog – testem vacog – szívem vacog! A hangtalan vacog paradoxona szintén igen gyakori költői megoldás József Attilánál.

A hangtalan(ul) vacog – módhatározói szintagma. Egy vesszővel (kis teste hangtalan, vacog) melléknévi állítmánnyá változtathatnánk. Az -ul végződés elmaradásának oka: a hangtalan szó ugyanúgy a köznyelvi, beszélt nyelvi (nyelvhelyességét tekintve helytelen) változat tudatos alkalmazása, mint például az ikes ragozás szándékos mellőzése a Tiszta szívvel-ben („Harmadnapja nem *eszek*”).

Az előző sorokban elértünk a mű tetőpontjára, zenei, nyelvi, képi csúcspontjára. Erre, a szerkezet elemzésénél már felhívtam a figyelmet. Úgy érezzük: fokozni már nem lehet – valami feloldás kell. És meg is születik. A szférák zenéje, tragikus hangszerelésben. A sorok harmóniája, szép dallamive mögé a jelentés idéz fel valami félelmetes, szívszorító árnyékot. Mint a Tiszta szívvel hamvasan szép, tiszta kétütemű sorainál:

„Elfognak és / felkötnek,
áldott földdel / elfödnek.
S halált hozó / fű terem
gyönyörűszép / szívemen.”

Valamennyi rím igen tiszta, mértani szabályossággal váltakoznak a magas és mély hangrendű rímzavak. Mély, magas, mély, magas, mély, magas, mély, magas. Aztán megváltozik a sorrend. Az utolsó strofában a magas hangrendű rímekre válaszolnak a mélyek. Mintha ez a fordulat is a reménytelenséget sugallná . . .

Az utolsó kép archimédészi pontja a „csillagok” szó. A végtelen sík, a felmagasodó nyárfa után a világmindenség, a csillagos ég „bűrája” látványos kontrasztja lesz a semmi ágán vacogó szívnek. A csillagok a sík és a nyárfa után a harmadik egyszerű konkrét és absztrakt képe a versnek. Csak a csillagok, csak a világgyetem veszi tudomásul ezt az elviselhetetlen magányt. A megszemélyesítésük arra utal, hogy szinte emberi részvétellel vannak a költő iránt: hisz „köréje gyűlnek szeliden”. Ugyanakkor nem a szá-

³ Hankiss Elemér: József Attila komplex képei – in: Hankiss Elemér: A népdaltól az abszurd drámáig, Magvető, Bp. 1969 – 17. o.

nakozó, esetleg segítőkész emberi közösség jelképei: ezek a csillagok tehetetlenek, csak „nézik, nézik” a vergődést. (A néz ige harmadik variációja ez.)

Mit jelentenek, milyen érzéseket, hangulatokat keltenek ezek a csillagok? Pozitív vagy negatív értéket jelentenek egyáltalán: enyhítik a költő magányát, közömbösek iránta, esetleg növelik, fokozzák a magányérzést? A csillagok a szinte legtöbbször előforduló József Attila-motívum. Széles Klára a költő motívumrendszeréről írt kis könyvében éppen ennek a csillag-motívumnak az előfordulásait vizsgálja. A következőket írja: „József Attilánál az ihlet és az ihletett vers valahol a „Semmi” és a „Mindenség” határvidékén keletkezik. Ha akarja, ha nem, a „Mindenséggel” mérí magát. S ez gyakran jelentkezik úgy, hogy megjelennek verseiben a „csillagok”. . . . A csillagok ismételt felbukkanása lírai szabályszerűséggé vált jegye annak, hogy ifjúkora tisztaság-, magasság-, szereteteszményei végigkísérik. Határozottabb körvonalat öltének, úgy jelennek meg, mint a „világot áhító” emberi felszabadulás képei, az ember belső végtelenjének, kibontakozása lehetőségének konok fenntartása.”⁴ Az itt idézett gondolatok a pozitív értékelést erősítik meg. Ha ezek a csillagok megoldást nem is hoznak a költő életébe (a mi életünkbe, az én életembe) – de katarzist jelentenek.

Feltétlenül szólni kell a költemény mondatairól, az egész mondatok szerepéről a versben. A 12 sor hat kijelentő mondat. (Mégpedig szabályosan, minden két sor egy mondat – ezért volt logikus két soronként vizsgálni a verset.) Az első versszak egy egyszerű, de sok bővítményes mondatból és három rövid tagmondatból álló mellérendelt összetett mondatból áll – a kettő között az azonos ritmust a három-három kapcsolatos viszony jelzi: az első mondatban három mondatrészt, a másodikban három tagmondat jelzi ezt.

A második versszak két egyszerű bővített mondat. A hármas ritmus a harmadik mondatban is megvan: három módhatározó. Érdekes szórendi helyzetük: a három határozó között más szók állnak, tehát nemcsak a kiemelt *én* nyomatékosít, hanem a három ponton pilléreként kiemelkedő három azonos mondatrész is: így próbálok csalás nélkül szétlátni a könyveden.

A két egyszerű mondatot az utolsó versszakban két kéttagú mellérendelt összetett mondat váltja, beteljesítve az azonos típusú mondatok versszakonkénti ritmusát.

1. strófa

jelző
jelző
jelző
tagmondat
tagmondat
tagmondat

2. strófa

egyszerű bővített mondat
egyszerű bővített mondat

3. strófa

tagmondat
tagmondat
tagmondat
tagmondat

A mondatok szabályos szerkezeti felépítése, ritmusa a kiegyensúlyozott, arányos dalformára, a vers formai tökéletességére bizonyíték.

IV.

Az itt leírtak elsősorban a mű formai jellemzőit követték, tehát a könnyebben megragadható, anyagában (szó, képek, zene, kompozíció, motívika, műfaj stb.) könnyebben elérhető oldal értékelésére-értelmezésére tettek kísérletet. Óhatatlanul szó esett

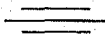
⁴ Széles Klára: ... minden szervem óra (Gyorsuló idő), Magvető, Bp. 1980. – 62. o. és 189. o.

azonban a tartalomról is: a téma megjelenítéséről nem szólhattam volna annak megfogalmazása nélkül, a költemény „üzenetére” is utaltam az előző részben: ez a vers, mint az igazán nagy műalkotások, katartikus hatással van értőire, olvasóira. Török Gábor szerint:⁵

„A Reménytelenül fogalmi közlésének, másodlagos ikonjainak és indexeinek, hangzóképének a jelentésszerkezetből, továbbá a megszürt tágabb kontextus és a szituációt módosító-irányító tényezőinek hatására létrejön a színekdochéval általánosított jelentés: a monopolkapitalizmus körülményei közt elszigetelődött személyiség életérezése. Csakhogy, ha a vers nem mond ennél többet, akkor nekünk már csupán dokumentum, amelyet helyettesíthetne a történelemtudomány, szociológia, társaslélektan, stb. is. A másodlagos-általánosító jelentés azonban épp művészi sűrűsége, részüzenetekben való kimeríthetetlen gazdagsága és megszürt szituációja révén harmadlagos (sokadlagos) jelentést, jelentéseket is kaphat. Kifejezi, a más talajon és más okokból eredő lelki kifosztottság, magára maradás, magány, mulandóságra eszmélés, ridegségbe ütközés, távlatvesztés fájdalomnak közös, „nembeli” oldalát is. ... A műalkotás esztétikai befogadása nem lehet ürügy arra, hogy saját, már „kész” élményemet újra átéljem. Inkább arra való, hogy a csak egyéni fölemelje bennem a közös, a társadalomig. A Reménytelenül második jelentésszintje csak sajnálatot, részvétet, együttérzést kelthet, történelemként életi meg ezt az életérezést. Legalább még egy, harmadik szintre van szükség, amelyen társadalmi, nembeli oldalammal teljesen azonosulok a művel, s azonosulva: épülök.”

A tudónál egyszerűbben és hatásosabban fogalmazza meg ezt a mondanivalót a költőutód, Nagy László. Álljon ez itt összegzés és lezárás helyett.

*„Hogy el ne jussak soha ama síkra:
elém te állj,
Segíts, hogy az emberáru-lók szutykját
erővel győzze a szív,
szép szóval a száj!”*

KOPASZ ÉVA
Baja

A téglalap és négyzet fogalmának szintje 1. és 2. osztályban

1982-ben, a tanév végén 32 általános iskola alsó tagozatán felmérést végeztünk a geometria-mérések témakörben. Reprezentatív mintavétellel közel 2000 tanuló munkáját vizsgáltuk. Ebben a cikkben a *téglalap* és *négyzet* fogalmával kapcsolatos eredményeket, észrevételeket szeretnénk közreadni az 1. és 2. osztályban szerzett tapasztalatok alapján.

A fent említett két fogalmat az alábbi feladattal vizsgáltuk 1. osztályban:

a) Nyíllal jelöld ezeket a síkidomokat a helyükre!

⁵ Török Gábor: Költői rébuszok, Magvető, Bp. 1974 – 60. o.